

PAPRAVƏND KƏNDİ

Coğrafiyası və iqlimi.

Papravənd – Azərbaycan Respublikasının Ağdam rayonunda kənddir. Qarabağ dağ silsiləsinin ətəyində, rayon mərkəzindən 20 km şimalda, Ağdam – Ağdərə yolunun üstündədir. Kəndin bir hissəsi Gödək dağın və Qılınc dağın aşağı yamaclarında, qalan hissəsi Papravənd çayının vadisində və düzənlikdədir. Ağdam rayonu ərazisini kəsərək qərbdən şərqə doğru axan dörd çaydan biri də Papravənd çayıdır. Bəzi mənbələrdə bu çayın adı Gülyataq, bəzən də Cirqiz kimi göstərilir. Leysan yağışları vaxtı çay daşır, hətta dağıntı və fəlakət də törədir.

İqlimi mülayim isti, quru-subtropik, havası və suyu çox təmiz olan Papravənd kəndi insan yaşayışı üçün əlverişli məkandır. Yazıçı M.S.Ordubadi XX əvvəllərində yazırdı ki, Papravənd zəngin və yaraşqlı bir kənddir. Kəndin gözəlliyi, həqiqətən, göz oxşayır və yaxşı ki, az da olsa qələmə alınıb, kitablara düşüb: "Aşağıda çayı kəşib gedən asfalt yolun altında düzə dağılan, yolun üstündən bu tərəfdə isə iki dağın arasında qalıb sıxılan kəndin bağ-bağatı görünürdü, adama elə gəlirdi ki, aşağıdakı vadidə bir çiçək gölü var. Yuxarıdan baxanda bu çiçək gölündə qərq olmuş evlərin çoxusu görünür, tək-tük evlərin küləşlə, şiferlə, ya da qırmızı dəmirlə örtülü damlarını görmək olurdu", – yaz vaxtı, ağaclar çiçəkləyəndə bağ-bağatlı Papravənd kəndininin dağdan baxanda görünən mənzərəsini yazıçı belə təsvir edir.

Mədəniyyəti.

Kənddə orta məktəb, mədəniyyət evi, iki kitabxana, tibb məntəqəsi, daş karxanası, müxtəlif ticarət-iaşə obyektləri, heyvandarlıq kompleksi var idi. Üç qonşu kəndin – Papravənd, Boyəhmədli və Qarapirim – arsındakı düzənlikdə Papravənd-Boyəhmədli kurqanları(Möhülü təpələri, Əlikişi təpəsi, Molla Mustafa oğlu təpəsi) yerləşir. Kənddən bir kilometr şərqdə son tunc və ilk dəmir dövrünə aid kurqanlar, şərq tərəfdən cəmi 250 metrlik məsafədə isə son tunc və ilk dəmir dövrünə aid olan kurqan (Misir qışlağı) var. Bundan əlavə, kəndin özündə Güllütəpə – 1 yaşayış məskəninin (III – XIII əsrlər) qalıqları, Güllütəpə – 2 çox qədim yaşayış məskəninin (son tunc və ilk dəmir dövrü) qalıqları, müxtəlif dövrlərə aid daş heykəllər olan qədim qəbristanlıq, XVIII əsrə aid məscid və türbə vardır.

Əhalisi və tarixi.

XX əsrin başlanğıcında Papravənd kəndinin əhalisi 400 nəfərə yaxın idi. 1983-cü il əhalinin siyahıya alınmasına əsasən, kənddə yaşayan əhalinin sayı 1507 nəfər olub. Əhalinin əsas məşquliyəti heyvandarlıq, bağçılıq və taxılçılıqdır. XVIII əsrdə Qarabağ hökmdarı İbrahimxəlil xana tabe olan bəylər arasında Kazım bəy Papravənd də var idi. Kəndin sonuncu bəyi Cümşüd bəy olub; kəndin ayağındakı ikimərtəbəli, səkkizotaqlı, yaraşqlı bina Cümşüd bəyin eviydi, sovet hakimiyyəti illərində o binadan məktəb kimi istifadə olunurdu.

XX əsr boyu tüğyan edən erməni terroru Papravənd kəndindən yan keçə bilməzdi. Ermənilər bu kəndi işğal etmək üçün çox çalışsalar da, hər dəfə ciddi müqavimətlə üzləşərək məğlub olublar.

XX əsrin başlanğıcında M.S.Ordubadı yazırdı ki, ermənilərin əsas məqsədi müsəlmanları Gəncə quberniyasından çıxardıb orada Ermənistan yaratmaqdı. Həmin vaxt Papravənd kəndi Gəncə quberniyasının Cavanşir qəzasına aid idi. Azərbaycan torpaqları hesabına özlərinə dövlət qurmaq istəyən ermənilər Tərtər dərəsindəki kəndləri dağıdıb viran qoyduqdan sonra Xaçın dərəsinə keçdilər, oradakı kəndləri də dağıdıb qətləyərək törətdilər. Növbədə Papravənd kəndiydi. Ordubadı yazır: "Papravənd kəndi müharibə üçün yararlı cavanlara malik olduğundan ermənilər bu kəndi başqa Cavanşir kəndlərinə bərabər tutmayaraq çoxlu əsgər tədarükündəydilər." Nəhayət, ermənilər yaxşı silahlanmış, ayrıca süvari və piyada dəstələri, hətta artilleriyaya malik olan hərbi kontingentlə Papravəndə hücum etdilər. Hərbi hissənin komandiri erməni generalı Hamazasp Srvantsyan idi. Həmin vaxt Papravənddə yaşayan əhalinin ümumi sayı 400-dən az idi və o hesabdan, əli silah tutan kişilərin sayı 50 nəfərdən çox ola bilməzdi. Silaha gəlincə,... XX əsr boyu baş verən erməni-müsəlman qarşıdurmalarının hamısında ermənilər ilk öncə silah cəhətdən üstün olublar. Əsrin sonlarında erməni terroru qızıışan kimi sovet hökumətinin rəsmi qərarıyla münaqişə zonasında yaşayan azərbaycanlıların əlində olan adi ov tüfəngi də alındı. Xəlil Rza da bunu deyirdi: "Alınmışdır əlindən adi ov tüfəngi də." Əsrin əvvəlində də beləydi: ara qarışan kimi çar məmurları ən müxtəlif hiylə və bəhanələrlə azərbaycanlıların silahını alır, erməniləri isə hər cür silahlandırırtdılar. Məsələnin bu, çox vacib tərəfinə də aydınlıq gətirən Ordubadı yazır ki, Cavanşir qəzasındakı hər bir erməni kəndi "Rusiyanın Maqadan şəhəri, Türkiyənin Səlanək bələdiyyəsi, Yaponiyanın Tokiyosu, Yunanların Afinası misallı müharibə üçün əsgər və hərbi sürsatla doldurulmuş bir yerə bənzəyirdi."

Beləliklə, güclü hazırlıqdan sonra 1906-cı il yanvar ayının birində ermənilər böyük qüvvəylə Papravənd kəndinə hücum etdilər. Erməni əsgərlərinin sayı çox idi; müqayisə üçün qeyd edilməlidir ki, bu döyüş vaxtı erməni tərəfdən tək elə ölənlər və ağır yaralandıqları üçün qaçıb aradan çıxan ermənilərin sayı Papravənddə yaşayan əhalinin sayı qədər olub.

Tarixə "Papravənd müharibəsi" kimi düşmüş həmin döyüş barədə o dövrün mətbuatı yazıb, şair Mir Möhsün Nəvvab Qarabaği və yazıçı Məmməd Səid Ordubadı yazıblar. Mir Möhsün Nəvvab yazır ki, ermənilər çoxlu qüvvə toplayıb qəflətən hücum etdilər və kəndi mühasirəyə aldılar. Hücum səhər tezdən olduğuna görə camaatın əksəriyyəti yuxudaydı, tezdən oyananlar isə səhər namazı qılırdılar. Yaxınlıqdakı dağda qoyun otaran çoban gördü ki, ermənilər hücum edib kəndi mühasirəyə aldılar. Çoban qoyunları dağda yiyəsiz qoyub müsəlman kəndləri tərəfə qaçır, nə baş verdiyini camaata deyir. Müsəlmanlar bu xəbəri eşidən kimi silahlanıb atlara minərək Papravənd tərəfə çapdılar. Çatan kimi salavat nərəsi çəkərək erməniləri arxadan mühasirəyə aldılar. Arxadan və qabaqdan endirilən zərbə nəticəsində ermənilər böyük tələfat verdilər, sağ qalanlar döyüş meydanından qaçıb dağlarda və meşələrdə gizləndilər.

M.S.Ordubadı özünün "Qanlı illər" adlı çox dəyərli əsərində Papravənd döyüşünə xüsusi yer ayırır. Onun yazdıqlarından belə məlum olur ki, əslində, o vaxt iki döyüş olub. Yanvar ayının birində baş tutan birinci hücumun qarşısını papravəndlilər özləri alıblar, mühasirəyə düşsələr də, erməniləri ağır məğlubiyətə uğradıblar. Erməni

ordusunun qalıqları Ağdərə kəndinə çəkilib qüvvələrini bərpa etdikdən sonra səhərki gün yenidən hücumla keçdilər. Lakin bu dəfə papravəndlilər tək deyildilər, qonşu kəndlərdən onlara kömək gəlmişdi. Ordubadi yazır: "Ermənilər çoxlu əsgərin yığılıb toplanmasından sonra onları məşhur erməni komandanı Hamazaspin rəhbərliyi altına verib 1906-cı il yanvarın birinci günü Papravənd kəndinə hücumla başladılar. Bir gün axşama qədər şiddətli müharibə olur. Mühasirədə olan islamlarla daşnaksutyun və erməni könüllüləri arasında bir günlük şiddətli müharibədə ermənilər məğlub olaraq pərişan halda axşam Ağdərə adlanan erməni kəndinə çəkirlər. Bu əhvalat ətraf müsəlmanlarına yetişən kimi hər tərəfdən imdad gəlməyə başladı. Müsəlmanlar əvvəlcə kəndin mühafizə qoşununu artırıb hər tərəfə kəşfiyyat qolları çıxarırlar. Sabah, yanvarın ikisində ermənilər də qüvvələrini bərpa edib hücumla başladılar. Həmin gün atışma çox şiddətli oldu." Ermənilər ikinci döyüşdə də böyük itki verərək məğlub olub geri çəkildilər. Baş verənləri ümumiləşdirərək Ordubadi belə bir nəticəyə gəlir: "Bu Papravənd müharibəsində müsəlmanlar bir az gözlərini açıb anladılar ki, erməni millətinə yalvarmaqla yerinə oturmaz. Onlara qarşı hərbi silah işlətmək lazımdır." Digər tərəfdən Ordubadi hesab edir ki, Papravənd döyüşü o dövr üçün böyük tarixi əhəmiyyətə malik idi, regionda baş verən hadisələrin sonrakı gedişinə təsir edən mühüm amil də məhz Papravənddə qazanan qələbə olub : "Ermənilər Cavanşir uyezdi haqda olan fikirlərinə əməl etmək üçün nə qədər çalışdılar, çoxlu qənimət apardılar, çoxlu da islam kəndi dağıtdılar. Axırda, 1906-cı il yanvar ayının birində Papravənd müharibəsində bütünlüklə məğlub olub nə qədər ki qənimət aparmışdılar bir o qədər də qənimət dava meydanında qoyub qaçdılar. Arzularına çatmayıb, büsbütün Şuşada və başqa uyezdlərdə siyasətləri içində də məhv oldular."

XX əsrin sonunda kükrəyib yenidən tüğyan edən erməni terroru Qarabağın digər kəndləri kimi, Papravəndi də hədələyirdi. O vaxt kəndi müdafiə edən Azərbaycan Ordusunun əsgərləri və Papravənd Özünümüdafiə Batalyonunun döyüşçüləri düşmənlə layiqli cavab verirdilər. Uzun müddət davam edən hazırlıqdan və lokal xarakterli kəşfiyyat döyüşlərindən sonra 1992-ci il iyun ayının 28-dən 29-na keçən gecə ermənilər üç istiqamətdə: Tərtər su kanalı, Qışlaq dərəsi və Qılinc dağı tərəfdən hücumla keçdilər. Əsas hədəf isə Qılinc dağındakı post idi. İki saata yaxın davam edən artilleriya hazırlığından sonra ermənilər zirehli texnikadan da istifadə edərək böyük qüvvəylə hücumla keçdilər. Lakin Qılinc dağına müdafiə edən döyüşçülərimizin ciddi müqavimətiylə üzləşib, böyük itkilər verərək geri çəkildilər. Canlı qüvvə və hərbi texnika cəhətdən böyük üstünlüyə malik olsalar da, ermənilər bu dəfə də məqsədlərinə çata bilmədilər.

Erməni hücumunun qarşısını alarkən o gecə Azərbaycanın səkkiz igid oğlu həlak oldu; onlar əslən Papravənddən olan Məmmədov Taleh Bulud oğlu, Abbasov Mütəlib Əli oğlu, Quliyev Rizvan Əliş oğlu, Kərimov Əli Hüseyn oğlu, Məmmədov Qabil Nəzər oğlu, Hüseynov Tohid Qulam oğlu və onlarla çiyin-çiyinə vuruşan Milli Ordunun əsgərləri: əslən Zakatala şəhərindən olan Ramazanov Rövşən Ramazan oğlu, Oğuz rayonunun Xaçmaz kəndindən hərbi xidmətə çağırılmış İbrahimov Vüqar Rauf oğlu idi. İki döyüşçümüz – əslən Qarapirim kəndindən olan Müşviq Qurbanov və Yaqub Nəsimov isə ağır yaralandılar.

Ppravənd kəndi uğrunda gedən döyüşlərdə Ağdam rayonundan olmayan iyirmi yeddi nəfər həlak olub. Onlardan iki nəfər: əslən Mingəçevirdən olan əsgər Ruslan

Muradov və Qərbi Azərbaycanın Pəmpək mahalında anadan olmuş Əsəd Əhmədov isə ölümündən sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanı adına layiq görülüb. Düşmənlə döyüşdə misilsiz şücaət göstərən canından keçmiş qəhrəman Azərbaycan oğullarının adı yaddaşlardan heç vaxt silinməyəcək.

1993-cü ilin iyun ayında çox böyük qüvvəylə hücum keçən erməni quldurları bölgədəki kəndlərin hamısını işğal etdilər. Boyəhmədli və Kəngərli kəndləri də işğal olunduqdan sonra Papravənd kəndi faktiki olaraq mühasirəyə düşdü. Yaranmış vəziyyətdə döyüşçülərimizin kəndi tərk etməkdən başqa ayrı yolu qalmadı və bununla da 1993-cü il iyun ayının 26-da Papravənd kəndi işğal olundu.

Papravənd şəhidləri:

1. Ağayev Faiq Alış oğlu – ölümündən sonra Milli Qəhrəman adına layiq görülüb;

2. Məmədov Taleh Bulud oğlu – ölümündən sonra “İgidliyə görə” medalı;
3. Abbasov Mütəlib Əli oğlu – ölümündən sonra “İgidliyə görə” medalı;
4. Quliyev Rizvan Əliş oğlu – ölümündən sonra “İgidliyə görə” medalı;
5. Kərimov Əli Hüseyn oğlu – ölümündən sonra “İgidliyə görə” medalı;
6. Məmmədov Qabil Nəzər oğlu – ölümündən sonra “İgidliyə görə” medalı;
7. Hüseynov Tohid Qulam oğlu
8. Süleymanov Əfqan Məhəmməd oğlu
9. Süleymanov Əhliqar Həşim oğlu
10. Hübətov Sahib Mustafa oğlu
11. Qəmbərov Zaur Ağa oğlu
12. Cəfərov Fuad Fərman oğlu
13. Əliyev Vidadi Əlifə oğlu
14. Əliyev Raqub Səfiyar oğlu
15. Əliyev Qənimət Nemət oğlu
16. Qurbanov Rəfail Əkbər oğlu
17. Teymurov Xasay Vəliyəddin oğlu
18. Şükürov Əsəd Şəmil oğlu.

Döyüş meydanında düşmənlə vuruşub həlak olan 18 nəfərdən başqa 12 nəfər də mülki vətəndaş həlak olub.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. M.S.Ordubadi “Qanlı illər”;
2. Mir Möhsün Nəvvab Qarabaği “1905 – 1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası” ;
3. Ramiz Abbaslı “Yeddi kəndin məktəbi”;
4. Ramiz Abbaslı “Umudlu qətləyami. Papravənd müharibəsi.”